

ESKİ HALEP YOLU ÜZERİNDE AZ BİLİNER İKİ YAPI: CEYHAN KURTKULAĞI KERVANSARAYI VE CAMİSİ

Hayriye AKIL

Sanat Tarihçi

hayriyeakil@yahoo.com

ÖZET

Kurtkulağı Kervansarayı, Adana'nın Ceyhan İlçesi'ne 30 km. uzaklıkta bulunan Kurtkulağı Köyü'nün kuzeyinde yer alır.

Eski Halep Yolu üzerinde bulunan Kurtkulağı Köyü, tarihin her devresinde gerek ekonomik, gerekse sosyal bakımdan yolların birinci derecede öneme sahip olması nedeniyle, özellikle Antik dönemden itibaren önemini yitirmeyen bir konuma sahip olmuştur.

Kurtkulağı Kervansarayı'nın inşa tarihi tam olarak bilinmez. Yapının giriş kapısı üzerinde kitabe yeri bulunmakla birlikte yapının kitabesi mevcut değildir. Bu nedenle yapının inşası Sultan III.Ahmet tarafından verilen 1704 tarihli ferman ve Karamort Külliyesi vakfiyesine dayanılarak 1704 yılına tarihlendirilebilir.

Kurtkulağı Köyü'nün diğer önemli bir eseri ise, Osmanlı mimarisinin güzel bir örneği olan Kurtkulağı Camisi'dir. Kurtkulağı Kervansarayı'nın güneyinde yaklaşık 100 m. uzağında yer alan caminin kitabesinden 1601 yılında Haydar Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ceyhan, Kurtkulağı, Kervansaray, Cami.

LESS KNOW TWO BUILDINGS ON THE OLD HALEPPO ROAD: THE CEYHAN-KURTKULAĞI CARAVANSERAI AND MOSQUE

ABSTRACT

Kurtkulağı Caravanserai is the north of the village of Kurtkulağı, which is far away 30 km to Ceyhan province of Adana.

Kurtkulağı village, which is located on the old Halep road, had been key position both economical and social matters due to the main severity of roads from antique era.

The construction date of Kurtkulağı Caravanserai is not known in certain. There is a space for inscription top of the entrance gate. However, caravanserai doesn't have any inscription. Because of that, the construction date of caravanserai is appraised as H. 1116 (1704). It is based on the date of edict, which was given by Ahmet III at H.1116 (1704) and also it is supported by Karamort Külliyesi Vakfiyesi.

Another main work of Kurtkulağı village is the mosque of Kurtkulağı, which is the excellent sample of Ottoman architecture. It is located 100 meters along to south of Kurtkulağı Caravanserai. From the inscription, it can be realized construction date wich is the H.1010 (1601) and also was had build by Haydar Ağa.

Key Word: Ceyhan, Kurtkulağı, Caravanserai, Mosque.

KURTKULAĞI KÖYÜ ve ESKİ HALEP YOLU

Adana'nın, Ceyhan İlçesi'ne 30 km. uzaklıkta yer alan Kurtkulağı Köyü, eski Halep Yolu üzerindedir (Anonymus 1983: 55).

Kurtkulağı Köyü'nün, 1572 tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Berendi Nahiyesi'ne bağlı bir has olduğu anlaşılır (Kurt, 1985: 203).

Osmanlı döneminde yolların emniyetinin sağlanması aynı zamanda ıssız yolların şenlendirilmesi, yani iskana açılması amacıyla derbend tesisleri kurulduğu bilinmektedir (Halaçoğlu, 1998: 174). Nitekim Çukurova'nın kapısı olarak da nitelendirilen Kurtkulağı derbendi, 10 Haziran 1712'de devlet tarafından onarılmaya başlanmıştır. Planlara ve bilgilere göre burada bir kale yapılmasına karar verildiği gibi mevcut hanlar onarılmış ayrıca muhafız olarak bulunan 40-50 nefere ait olmak üzere evler inşa edilmiş ve bu binaların etrafı kagir bir duvarla çevrilmiştir. Bu kasabaya konar göçerlerin yerleştirilmesi uygun görülmüş ve daha önce yani 1 Eylül 1705'te 673 hane buraya yerleştirilmiştir. Ayrıca, hariçten getirilen konar göçer halk için 40-50 kadar ev inşa edilmiştir (Orhonlu, 1990: 28).

Aynı zamanda 1812 yılına kadar menzil olma özelliğini koruyan Kurtkulağı Köyü bu tarihten sonra Payas menziliyle birlikte bu özelliğini yitirerek (Halaçoğlu, 1998: 63), 1975 yılında Ceyhan'a bağlı bir belediye olmuştur (Anonymus 1998: 115).

Eski Halep Yolu üzerinde bulunan Kurtkulağı Köyü tarihin her devresinde gerek ekonomik, gerekse sosyal bakımdan yolların birinci derecede öneme sahip olması nedeniyle, özellikle de antik dönemden itibaren önemini yitirmeyen bir konuma sahip olmuştur.

Engelibeli yüzey yapısına sahip olan Anadolu'da yolların çok modern olanaklara karşın bugün bile yüzey şekillerine göre bir yön izlemesi, tarihin ilk dönemlerinden beri Anadolu yollarının çok fazla değişikliğe uğramadan sonraki uygarlıklarca da kullanılmasını sağlamıştır (Özsait, 1982: 409). Eski Halep yolu da farklı adlarla anılsa da antik dönemden bu yana değişik uygarlıkların elinde, ancak güzergahı değişmeden orduların, ticaret ve hac kervanlarının kullandığı önemli bir yol olmuştur.

Halep Yolu (**Şek.1**), Adana Çimento Fabrikası yakınındaki iki adet höyük, Misis (Yakapınar), Kızıldere, Kurtkulağı (Kervansaray), Toros Gübre Fabrikası'nın yakınındaki Muttalıp Höyük ve Demir Kapı'yı geçtikten sonra Kinet Höyük'e ve oradan da İssos Körfezi'ne uzanır. Yol daha sonra İssos Körfezi'nde ikiye ayrılır; birinci yol İskenderun üzerinden Beylan Geçidi'ne (**Şek.2**), oradan da Amik Ovası'na ve ardından Suriye'ye ulaşır. İssos'dan ayrılan diğer yol ise Bahçe üzerinden Amanoslar'ı geçerek yine Kuzey Suriye'ye ulaşır (Ünal, 2000: 25). Bu yolun varlığına dair edindiğimiz ilk bilgi Strabon'un Artemidorus'tan naklettiği parçadır. Laodiceia, Apameia (Afyon-Dinar) ve Antiocheia (Antakya) gibi şehirlerin kuruluşu, bu yolun M.Ö.3.yy.'da da oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Bu şehirler Grek kökenlilerin merkezi olmak üzere kurulmuşlar ve mevkileri ona göre önemli ve işlek bir hat üzerinde seçilmiştir. Lycia'daki Laodiceia'da (Denizli-Goncali) bu yola çıkan kapıya, "Suriye Kapısı" denilmesi oldukça ilginçtir. Çünkü şehir kapılarına buradan başlayan yolun gittiği yere göre isim vermek bir gelenektir. Bu yolun M.Ö. 4.yy.'da da önemli olduğunu İssos Meydan Muhaberesiyle sonuçlanan seferden anlamaktayız (Ramsay, 1960: 36).

Tarsus, Adana, Misis (Mopsuestia) üzerinden geçip Suriye'ye giden ünlü Roma Yolu'nun Ceyhan'ın Ağaçpınar ve Yeniköy civarındaki güzergahını, Yeniköy'ün

birkaç kilometre kuzeyindeki Kırıkköprü mevkiinde gördüğü bir antik köprü kalıntısı sayesinde belirleme olanağı bulan M. H. Sayar, bu buluntu sayesinde yörede “Halep Yolu” adıyla anılan antik yolun Misis’deki (Mopsuhesteia) antik köprüden Pyramos’un güney kıyısına geçtikten sonra, Harami Boğazı’ndan, Itinererium Burdigesele’de Misis’den (Mopsuhesteia) 15 Roma mili uzaklıkta bir yol istasyonu olarak verilen ve Kurtkulağı Köyü’nde lokalize edilen Tardaquieiy ve buradan da Karanlık Kapı üzerinden Muttalip Höyük’e ulaştığını belirtir. M. H. Sayar, Bozağaç Mahallesi civarında kayalara oyulmuş Caracalla dönemine ait bir yazıt ve Kilikya Kapılarının en dar yerinde yine Caracalla dönemine ait bir onarım yazıtı sayesinde bu yolun M.S. 3. ve 4.yy.’da hemen hemen aralıksız süren Doğu Seferleri sırasında Roma ordusu tarafından sürekli olarak kullanılmış olduğunu epigrafik olarak da belgelemektedir (Sayar-Siewert, vd. 1994: 144-145).

Anadolu’dan geçip Suriye’ye kadar uzanan bu yolun, Osmanlılar döneminde de kullanıldığını ve önemini yitirmediğini yine tarihi belgelerden öğrenmekteyiz.

1534-1535 yılında İran - Bağdat seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman, dönüşte Halep - İskenderun yolunu takip ederek Kurtkulağı Köyüne gelmiş ve (9 Aralık 1535) ordugahını burada kurmuştur (Ener, 1961: 248-249).

IV.Murat 1638 yılında çıktığı Bağdat seferine gidişte Konya üzerinden, Akçaşar (Akçeşehir), Gölbaşı, Ereğli’nin batısındaki Akgöl civarı, Herakliye, Ramazanoğlu Yaylası, Tekir veya Tekürbeli, Dölek Kal’ası, Çakıdhanı, Misis güzargahını takip ederek nihayet Kurtkulağına ulaşmış ve Payas’dan önce İskenderun Körfezi’ne dökülen Nehr-i Erzak, Antakya Yolu üzerindeki Balıkağı’na (Amik Gölü) gelerek buradan da Urfa, Mardin, Diyarbakır üzerinden Bağdat’ta geçmiştir (Sahillioğlu, 1998: 49-50).

17.yy. gezginlerinden Evliya Çelebi Şam’a giderken, Osmanlı Devletindeki 360 yayla içinde en meşhurlarından biri olarak değerlendirdiği Ramazanoğlu Yaylası’ndan (Dağlı, 2000: 276) Adana’ya geldiğini ve buradan hareketle kible tarafına gidip Akçabeli’ni geçip, Şahmeran (Yılankale) Kalesi’ni takip ederek 12 saat sonra Kurtkulağı Menzili’ne geldiğini, burada konakladığını ve Demirkapı üzerinden Payas Kalesi’ne oradan da İskenderun ve Antakya üzerinden Şam - Hama şehrine geçtiğini belirtir (Evliya Çelebi 1993: C.III, 31).

KURTKULAĞI KERVANSARAYI

Anadolu’nun batısını ve kuzeyini Ulukışla ve Adana yolu ile güneye, oradan da Antakya’ya bağlayan kervan yolu üzerindeki bellibaşlı menzil kuruluşları arasında sayabileceğimiz (Cantay, 2001) Kurtkulağı Kervansarayı, coğrafi konumu nedeniyle bir zamanlar çevresi surlarla çevrili bir menzil yerleşmesi iken, zamanla tarihi dokusunu kısmen kaybetmiş, günümüze sadece cami, kervansaray ve çeşmesi ulaşmıştır (**Şek.3**) (Müdderisoğlu, 2001).

Kervansarayın yapım tarihi tam olarak bilinmez. Bazı kaynaklarda yapı H. 1116 (1693) yılına tarihlendirilmektedir (Bayhan, 1998; Anonymus 1983: 59; Erken, 1970: 10) (H. 1116 yılı= M. 1704-1705 yıllarına denk gelir). Adana Müzesi’nde olduğu iddia edilen kitabesine göre de Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı ve Mimar Mehmet Ağa tarafından onarıldığı belirtilmektedir (Erken, 1970: 11).

Yapının giriş kapısı üzerinde kitabe yeri bulunmakla birlikte (**Şek.10**), yapının kitabesi mevcut değildir. Köyün yaşlıları kitabenin Fransız işgali döneminde yerinden sökülerek götürüldüğünü söylemektedir.

Ancak Adana Şer'i Mahkeme Sicilleri 105 no'lu defterde, eski Halep Yolu üzerinde bulunan Kurtkulağı menziline bir kale ile kervansarayın yaptırılması ve kervanların emniyetinin sağlanması için H. 1116 (1704) yılında Sultan III.Ahmet tarafından verilmiş bir ferman bulunmaktadır (Anonymus 1983: 59-60).

Antakya şehri ile Bakras ve Belen arasında bulunan, Karamort Külliyesinin Vakfiyesinden de H. 1116 (M. 1704) yılında Kurtkulağı Köyünde Han Camii ve başkaca yapıların inşa edildiğini öğreniyoruz. Bu vakfiye kayıtlarına göre, 17 Kasım 1703- 28 Eylül 1704 yılları arasında Sadaret mevkiinde bulunan Damat Hasan Paşa (Göyünç, 1983: 1652), Antakya şehri ile Bakras ve Belen arasında bulunan, Karamort diye tanınan yerin, Mekke, Medine, Şam, Mısır, Halep ve o çevredeki diğer şehirlerin geçiş yeri iken zamanla buradaki köylerin harap, çiftlik ve ırmakların kullanılmaz hale gelmesi nedeniyle, hırsızların ve yol kesicilerin sığınağı haline gelmiş, hacıların ve diğer yolcuların geliş gidişi sırasında yollarına çıkan yol kesicilerin birçok kimseyi öldürmeleri, mal ve mülklerini soyup, zorla gasp etmeleri üzerine, sözü geçen yerin imar edilmesini sağlayarak, burada bir köy ve kale, cami, hamam, kervansaray, çocuklara *Kuran-ı Kerim* öğretilmesi için bir okul, imaret, 30 adet dükkan, kalenin erleri ile, mütevellî, katip, vaiz, iki müezzin ve kayyımın oturmaları için ev ve binalar ile su yolları inşa ettirmiştir (Ateş, 1982: 15). Karamort mevkiinde yapılan bu kale ve içerisindeki binalarla aynı döneme ait diğer bir yapı topluluğunun da, yine aynı sebeplerden, hacıların ve kervanların emniyetinin sağlanması için Kurtkulağı Köyü'nde inşa edildiği, hac yolu üzerinde bulunan bu mevkiide bir kale ve içerisine han, cami ve başkaca yapıların yine 1116 tarihi (1704) sıralarında inşa edildiği Karamort Külliyesi Vakfiyesinden öğrenilmektedir (Göyünç, 1983: 1655). Bu yazılı belgelerden yola çıkılarak 1704 yılında Kurtkulağı Köyü'nde bir kervansaray ile cami, ve diğer bir takım yapıların inşa edilerek etrafının çevrildiği anlaşılmaktadır.

Kurtkulağı Kervansarayını enine dikdörtgen planlı olup, doğu cephesindeki çıkıntılar hariç tutulduğunda 45,75x23,60 m. ölçüsündedir (Bayhan, 1998: 44). Kalın beden duvarlarıyla sınırlanan yapının üst örtü sistemi beşik tonozdur (**Şek.7-8**).

Günümüze son derece sağlam bir şekilde ulaşan kervansaraya giriş, doğu cephesinin ortasında yer alan, dışa sivri bir kemerle açılan taç kapıyla sağlanmaktadır (**Şek.4**).

Dışa çıkıntılı taç kapının giriş eyvanı beşik tonozla örtülüdür (**Şek.5**). Giriş eyvanının sağında ve solunda çapraz tonozla örtülü birer oda bulunmaktadır. Birer kapı ile giriş eyvanına açılan bu odalarda ocak, dolap nişleri ve tuvaletler bulunmaktadır. Konaklama amaçlı olarak kullanıldığı düşünülen bu odalar ikişer sivri kemerli pencereyle dışa açılmaktadır (Anonymus 1983: 61-63; Erdman, 1958: 28).

Giriş eyvanının sol tarafındaki odanın bitişiğinde ise sarnıç olması muhtemel bir yapı bulunmaktadır (Bu bilgi, Adana Tabiat ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır) (**Şek. 6**).

Kervansarayın asıl mekanına, eyvanlı taç kapıdan geçildikten sonra geniş bir kapıyla ulaşılmaktadır.

Enine dikdörtgen olarak uzanan yapının, iç mekanı kuzey-güney yönünde iki sıra halinde 2,15x1,80 m. ölçülerinde, 6'şardan toplam 12 taş paye ile 3 nefeye ayrılmış

(Özmen, 2000: 215), bu taş payeler üzerine ise yuvarlak kemerler oturtulmuştur (**Şek.9**). Tamamen kesme taştan bir kale sağlamlığında inşa edilen yapı, içten ve dıştan kuzey, güney ve batı yönlerinde taş payandalarla desteklenmiştir. Bu durum yapının statik mukavemetini artırmıştır. İçten ve dıştan kare taş payandalarla desteklenen yapının iç mekanında, payandaların arasında yer alan, yaşmakları dışa konsollu çıkıntı yapan birer ocak nişi bulunmaktadır (Bayhan, 1998: 44). Bu ocak nişleri batı duvarında yedi, kuzey ve güney duvarında ise altı adettir.

Yapının dört bir yanında ocak nişleri seviyesine kadar yükselen sekiler bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu sekiler yolcular ve eşyaları için kullanılmaktaydı. Sekiler üzerinde geceleleyen yolcular sabah kalktıklarında zaman zaman bu sekiler üzerinden inmeden doğrudan doğruya hayvanlarına binerek yollarına devam etmekteydiler. Kervansarayın iç mekanın ışık ve havalandırma ihtiyacı beden duvarlarının üst kısmında açılan mazgallarla sağlanmıştır. Ancak mazgallar iç mekanın ışıklandırılmasında yeterli olmadığından yapının içi loştur (Anonymus 1983: 64).

Süsleme açısından son derece sade olan yapıda fonksiyonellik ön plana çıkmaktadır. Yapının yalnızca ana mekana açılan kapısı ile giriş eyvanın sağında ve solunda yer alan kapıların üzerinde sütunceler üzerine yuvarlak kemerler oturtularak oluşturulmuş taş süslemeler ve silmeler görülür (**Şek. 10-11**).

KURTKULAĞI CAMİSİ

Kurtkulağı Köyü'nün diğer önemli bir eseri ise, Osmanlı dini mimarisinin güzel bir örneği olan Kurtkulağı Cami'dir. Kurtkulağı Kervansarayı'nın güneyinde yaklaşık 100 m. uzağında yer alan caminin kuzey duvarında 112.5x52 cm. boyutlarında mermer üzerine dört satırlık manzum kitabeden (**Şek.13**) anlaşıldığına göre H. 1010 (1601) tarihinde Haydar Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapı H. 1070 (1659) tarihinde onarım görmüştür. Bu onarımın Mimar Mehmet Ağa tarafından yapıldığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır (Anonymus 1983: 55).

Kıt'a tarzında dört beyitten oluşan kitabe şöyledir:

Ecel çün bu ömri heba kıla
Yir altında a'zayı cüda kıla

Haydar ağa anuniçün sıdkıla
Diledi bu camii inşa kıla

Tamamında hafif buni idüp eda
Di tarih, o hayrü'l-cevami ola

İlahi ziyade ola rahmetin

Ana tarihi okıya (1010) ve dua kıla (Yüksel, (ty): 159).

İki bölümden meydana gelen cami, dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (**Şek.14**). Caminin önünde duvarla çevrilmiş olan küçük avlunun, kible tarafında kalan kısmın üstü kapatılarak eyvan biçimli yazlık bölüm haline getirilmiştir (Anonymus

1983: 55). Bu kısımda mihrap bulunmaktadır. Mihrabın üst kısmı beden duvarlarından hafif çıkıntı yapmaktadır (Bayhan, 1998: 42).

Caminin kapalı ikinci bölümü, asıl ibadet mekanını oluşturmaktadır. Boyuna dikdörtgen uzanan bu kısım, geniş sivri bir kemerle iki bölüme ayrılmıştır. Kuzey güney doğrultusunda uzanan bu kapalı kısmın üzerini iki büyük kubbe örtmektedir (**Şek.15**). Yapının mihrap önü kubbesi diğer kubbeden farklıdır, mihrap önü kubbesi kasnak üzerindeki sekiz kenarın tepe noktasında birleşmesi ile oluşmaktadır. Kubbe bu şekli ile ahşap kubbe örneklerini hatırlatmaktadır (Anonymus 1983: 55).

Kesme taştan çok kalın yapılmış olan beden duvarları, dar bir saçak silmesiyle sonlanmaktadır (Bayhan, 1998: 41).

Yapının biri kuzeydoğuda diğeri kuzey batıda olmak üzere iki minaresi vardır. Yapının ilk inşa döneminden kalan kuzeydoğu minaresi, çok küçük boyutta olup, avlu giriş kapısının solunda, beden duvarının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır (**Şek.16-17**). Minarenin şerefesi beden duvarı hizasında kalmakta; çok kısa olarak yapılan petek kısmı biraz daha ince olup, konik bir külahla nihayetlenmektedir. Avlu girişinin solunda, beden duvarı üzerinde yer alan açıklık yardımıyla, minarenin şerefe kısmına ulaşılmaktadır (Bayrak, 1994: 14).

Yapının kuzeybatı köşesindeki minare ise kuzeydoğu minaresinden farklı olup, ince uzun bir formdadır.

DEĞERLENDİRME

Kervansaraylar önemli kervan yolları üzerinde, kervanların konaklamaları ve gereksinimlerini sağlamak için 30-40 km. arayla kurulmuş, kar amacı gütmeyen vakıf yapılarıdır. Ticari olduğu kadar birer sosyal yardım ve kültür yapısı da olan kervansaraylar güvenlik açısından kale görünümünde yapılmışlardır (Yalçiner, 1997: 998).

Kervansarayların uzun ömrünün başlangıcı için belirli bir tarih söylemek pek mümkün görünmemekle birlikte, kimi kaynaklara göre kervansarayların kökeni ribatlara dayandırılmaktadır (Cezar, 1981: 931). Ribat önceleri din mücahitlerinin, sonraları da orduların konaklama ve savunma merkezi olmuştur (Yalçiner, 1997: 998).

10.yy.'ın sonlarında ve 11.yy.'ın başlarında ribat (Aslanapa, 1964: 734), askeri mahiyetini kaybederek hanegah ve nihayet kervansaraya dönüşmüş, daha doğrusu ribat deyimini ad olarak kervansaray üzerine almış olduğundan, bundan böyle Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular ribat diye adlandırılan kervansaraylar inşa etmişlerdir. Daha sonraları ribat deyimini Anadolu'ya da geçmiştir (Cezar, 1981: 933).

Karahanlılar'dan itibaren kervansaray yapılarının plan şeması bir iki yenilik dışında pek değişmeden Gazneli ve Büyük Selçuklu kervansaraylarında da uygulanmıştır (Yalçiner, age, 999).

Anadolu Selçuklu kervansarayları, II.Kılıç Arslan'ın başlattığı bir program ile Anadolu'ya ticareti çekmek ve Asya'yı ticaret yollarına bağlamak, onları Akdeniz ve Karadeniz limanlarına ulaştırmak için güdülen ekonomik bir politikanın temel taşları olmuştur (Ögel, 1989: 4-5). Bu kervansaraylarda yolcuların her türlü ihtiyaçlarını temin etmek için, içlerinde bu işlevlerde hazırlanmış teşkilat ve tesisleri ve bunlara dair gelir ve masrafları idare edecek divan (büro) ve memurları vardı. Büyük yollar üzerinde yapılan, bu muazzam kervansaraylar hep vakıf idiler ve maddi büyüklükleri yanı sıra

teşkilatları ölçüsünde de zengin vakıflara sahiptiler (Turan, 1936: 479). Tüm bu kervansaraylarda yolcular misafir olarak kabul edilmiş, her türlü ihtiyaçları ücretsiz olarak temin edilmeye çalışılmıştır (Ögel, 1989: 5).

Kervansaray yapımı Selçuklular'dan sonra Osmanlılar döneminde de devam etmiştir (Cezar, 1981: 936). Osmanlılar döneminde inşa edilen kervansaraylar başlıca iki plan tipi gösterir:

1) Avlusuz, Kapalı Kervansaraylar: Tek kapıyla girilen kare ya da dikdörtgen bir mekan, planın esasını oluşturur. Pencereler yüksek ve küçüktür. Giriş eksenini her iki yanındaki yükseltilmiş peykeler ise yolcuların yatmaları içindir. Orta bölümde ise yükler ve hayvanlar bulunur .

2) Açık, Avlulu Kervansaraylar: Bu tipte, avlu çevresindeki ahırlar ve servis bölümleriyle yolcuların geceledikleri kapalı bölüm birbirlerinden ayrılmıştır. Avlunun ortasında genellikle bir çeşme yer alır (Yalçiner, age, 999-1000).

Sosyal nitelikli Türk kervansarayı bin yıla yaklaşan bir ömür sürecine sahiptir. Türkler'de sosyal nitelikli kervansarayların inşası 17. yy. sonlarına kadar devam etmiş, 18.yy.'da yeni kervansaray inşası azalmış, 19.yy.'da ise bazı istisnalar bir yana yeni kervansaray tesisleri kurma işi terk edilir hale gelmiştir (Cezar, 1981: 940).

18.yy. başlarında, kervansaray inşasının azaldığı bir dönemde yapılan, bu nedenle Osmanlı kervansaray mimarisinin son örneklerinden birini teşkil eden Kurtkulağı Kervansarayının planı, daha önceki örneklerini Anadolu Selçuklu kervansaray mimarisinde de gördüğümüz Antalya-Alanya yolu üzerindeki Şarapsa Han (H. 634-644/ M. 1236-1247), Isparta yolu üzerindeki Susuz Han (H. 634-644/ M. 1236-1247), (Demir, 1987: 24-28; Demir, 1988: 15-19), Niğde-Aksaray yolunda Kınık Han (14. yy. sonu-15. yy. başı) (Ünal, 1990: 184-186), avlusuz kapalı kervansaray plan şemasına uymaktadır. Bilindiği gibi, orta boyutlu Selçuklu hanlarının çoğunda, paralel tonozla örtülü, üç sahnalı bir kapalı kısım mevcuttur (Ünal, 1983: 108-109). Bu sınıfa dahil hanlardan bazılarında, cephe duvarına bitişik iki hücre bulunmaktadır. Ana kapıdan bir geçiş mekanına, buradan da iki yandaki hücrelere ve ahıra gidilmektedir. Bu plan şemasına sahip hanların hemen hepsinde tonoz üst örtüyü taşıyan payeler, dikdörtgen şeklindedir ve kesme taşlarla kaplanmıştır. Payeleri birbirine bağlayan kemer ve destek kemerleri de kesme taştandır (Ünal, 1990: 184-185). Bu plan şeması Selçuklular'dan sonra Osmanlılar döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. G. Cantay'ın Osmanlı kervansaraylarının ikinci büyük grubu içinde ele aldığı menzillerde inşa edilen üç nefli salona açılan mekanları bulunan kervansaraylar grubuna dahil edebileceğimiz Kurtkulağı Kervansarayının benzer plan şemasını (Şek.12) Bursa Manyas Issız Han (H. 797/M. 1394), Bitlis Harabe Hanı (16.yy. başı), Antakya Belen Kanuni Sultan Süleyman Kervansarayı (H. 957/M. 1550), Bitlis Aşağı Kale Hanı (H. 1001/ M. 1592-1593), Elazığ Genç Çeper Köyü Kervansarayı (17.yy. ortaları), Elazığ, Harput Murat Hanı (17.yy. ortaları), Bitlis Hazro Hanı (H. 1036/ M. 1626-1627), Bitlis Tatvan Eski Tatvan Hanı'nda (16.-17.yy.) görmekteyiz (Cantay, 1989: 1389). Bunların dışında Erzurum-Aşkale yakınlarındaki Aşveyişan Hanı da yüzyıl ve plan itibarıyla bu hanın özelliklerine yakındır (Gündoğdu, 1991: 289 vd)

06.04.1976'da eski eser olarak tescil edilen kervansaray, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce koruma altına alınmıştır. Yapı 1984'de bir onarım geçirmiştir. Bu onarım çalışmaları sırasında yapının beden duvarları, tonozlarındaki boşluklar,

kemerler, sekiler, ocak yaşmakları, derz dolgusu, üst örtü sistemi onarılmıştır (Bu bilgi, Adana Tabiat ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır).

Kurtkulağı Camii planına baktığımızda yapı 1601 yılına tarihlenmesine karşın 17. yy. Osmanlı dönemi mimari özelliklerini yansıtmaz. Bu yüzyılda halen 16.yy. klasik dönem Osmanlı mimarisinin etkileri görülmektedir. 16. yy.'da ise Klasik Osmanlı camisinin dış görünüşünü karakterize eden elemanlar, yarım küre biçimindeki kubbeler ile bunları taşıyan düzgün kesme taştan prizmatik bina gövdesidir (Mülayim, 1989: 69). Cami boyuna uzanan dikdörtgen planı ve ard arda sıralanan iki kubbeli üst örtüsü ile bu özellikleri yansıtmaz. Ard arda sıralanan iki kubbe ile cami içini geniş ve toplu bir mekana dönüştürme çabalarını ilk kez 1339 da yapılan Bursa Orhan Bey Camii'nde görmekteyiz (Yetkin, 1960: 254-255). Ancak Kurtkulağı Camii, yan mekanlı ya da Ters T planlı olarak adlandırılan cami yapıları içinde ele alınan Bursa Orhan Bey Camiinden yan kanatlarının ve son cemaat yerinin olmayışı ile ayrılmaktadır. Sadece üst örtü ve dikdörtgen uzanan ana mekan açısından benzerlik gösterir. Yan mekanlı camiler Erken Osmanlı döneminde ortaya çıkmış ve yapımına 15. yy.'a kadar devam edilmiştir (İstanbul Mahmut Paşa Camii 1462-1463, İstanbul Murat Paşa Camii 1471-1478), (Ödekan, 1997: 318; Wiener, 2002: 433, 444).

Caminin kuzeydoğusunda beden duvarı üzerinde yer alan kısa gövdeli minaresinin ise çevrede görülen en yakın benzeri 1489 yılında eski bir kiliseden camiye çevrilen Kadiri Ala Camii'de görülür (Bayliss, 1999: 494).

KAYNAKÇA

Anonymus 1983: *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Anonymus 1998: "Adana", *Yurt Ansiklopedisi C.I*, İstanbul, 7-181.

Aslanapa, O.1964: "Ribat", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 734-738.

Ateş, İ.1982: "Hasan Paşa'nın Hatay Karamort'taki Vakıf ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi XVI*, 5-26.

Bayhan, F.1998: *Çukurova'da Vakıf Medeniyetleri*, Adana Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları 4, Adana.

Bayliss, R.1999: "A Place of Permanence in the Cemetery at Flavias", Olba I. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayı, C.II, Mersin, 484-497.

Bayrak, M.O.1994: *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İstanbul.

Cantay, G.1989: "Türkiye'de Osmanlı Devri Kervansaray Yapılarının Tipolojisi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara, 1381-1390.

Cantay, G.2001: "Güney - Doğu Anadolu Ticaret Yolları ve Menzil Kuruluşları", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri*, *Uluslararası Bilgi Şöleni*, 25-27 Ekim 2000 Hatay, Ankara.

Cezar, M.1981: "Türk Tarihinde Kervansaray", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara, 931-940.

Dağlı, Y.2000: "Evliya Çelebi'de Adana", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S.Koz-E.Artun), İstanbul, 275-287.

Demir, A.1987: "Anadolu Selçuklu Hanları Şarapsa Han", *İlgi Dergisi 50*, 24-28.

- Demir, A.1988:** “Anadolu Selçuklu Hanları Susuz Han”, *İlgi Dergisi* 55, 15-19.
- Ener, K.1961:** *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, Adana.
- Erdmann, K.1958:** “Zur Türkischen Baukunst Selshukischer und Osmanischer Zeit”, *Ist.Mitt.* 8, 1-39.
- Erken, S.1970:** “Saklı Kalmış Mimari Anıtlarımız”, *Önasya* 6/16/64, 10-19.
- Evliya Çelebi 1993:** *Seyahatname*, C.III, (Sadeleştiren:T. Temelkuran-N. Aktaş), İstanbul.
- Göyünç, N.1983:** “Karamort Külliyesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, Ankara, 1651-1655.
- Gündoğdu, H.1991:** “Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyishan) Hanı”, *Vakıflar Dergisi XXII*, 289-300.
- Halaçoğlu, Y.1998:** *XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Derbent Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara.
- Kurt, Y.1985:** *Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri (1572 M. – 980 H.)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Müderrişoğlu, F.2001:** “Osmanlı Döneminde Anadolu Sağ Yolunun Adana - Antakya Üzerindeki Menzillerin Bugünkü İzleri”, *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri, Uluslararası Bilgi Şöleni*, 25-27 Ekim 2000 Hatay, Ankara.
- Mülayim, S.1989:** *Sinan ve Çağı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Orhonlu, C.1990:** *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul.
- Ödekan, A.1997:** “Cami”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.I*, İstanbul, 316-319.
- Ögel, S.1989:** “Anadolu'nun Selçuklu Çehresi”, *Türkiyemiz Kültür ve Sanat Dergisi, Yıl: 19, Sayı:59*, İstanbul, 4-17.
- Özmen, Ö.2000:** “Adana'nın Tarihsel Yapı Dokusu: Kervansaraylar Hanlar ve Camiler”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 203-233.
- Özsait, M.1982:** “Anadolu'da Roma Egemenliği”, *Anadolu Uygurlukları Ansiklopedisi, C.II/C.III*, İstanbul, 380-485.
- Ramsay, W.M.1960:** *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev:M.Pektaş), İstanbul.
- Sahillioğlu, H.1988:** “Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi”, *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi XIII/17*, 43-81.
- Sayar, M.H.-Siewert, P. vd. 1994:** “Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1992”, *XI.AST*, 137-160.
- Sevim, M.1997:** *Gravürlerle Türkiye V, Anadolu 2*, Ankara.
- Turan, O.1936:** “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten X/39*, 471-496.
- Ünal, A.2000:** “Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşdığı İsimler İle Fiziki ve Tarihi Coğrafyası”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 19-41.
- Ünal, R.H.1983:** “Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı”, *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi II*, İzmir, 106-118.
- Ünal, R.H.1990:** “Osmanlı Öncesi Dönemden Yayınlanmamış Üç Menzil Hanı”, *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi V*, İzmir, 181-191.
- Yalçiner, G.1997:** “Kervansaray”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.II*, İstanbul, 998-1000.

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.141-160

Yetkin, S.K.1960: “Beylikler Devri Sanatından Klasik Türk Sanatına”, *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 257-266.
Yüksel, M. (ty): *Çukurova’da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*, Adana.
Wiener, M.W.2002: *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*, İstanbul.

Şekil 1. Halep Yolu

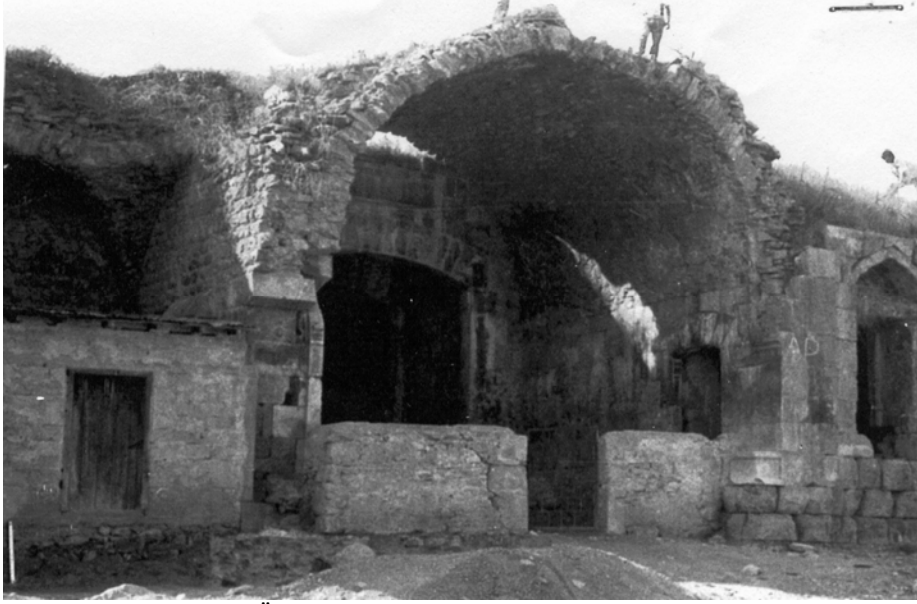
Şekil 2. W. H. Bartlett'ten Beylan Geçidi, (Sevim, 1997: 29).

Şekil 3. Yapının Kuzeyinde Yer alan Çeşme ve Havuz.

Şekil 4. Yapının Doğu Cephesinde Yer Alan Taç Kapısı.

Şekil 5. Restorasyon Öncesi Yapının Doğu Girişi (Adana Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü'nden Alınmıştır).

Şekil 6. Restorasyon Öncesi Kapının Solundaki Sarnıç Olabilecek Yapı ve Doğu Cephesi (Aynı Kuruldan Alınmıştır).

Şekil 7. Yapının Batı Cephesi

Şekil 8. Yapının Batı Cephesi Payandaları.

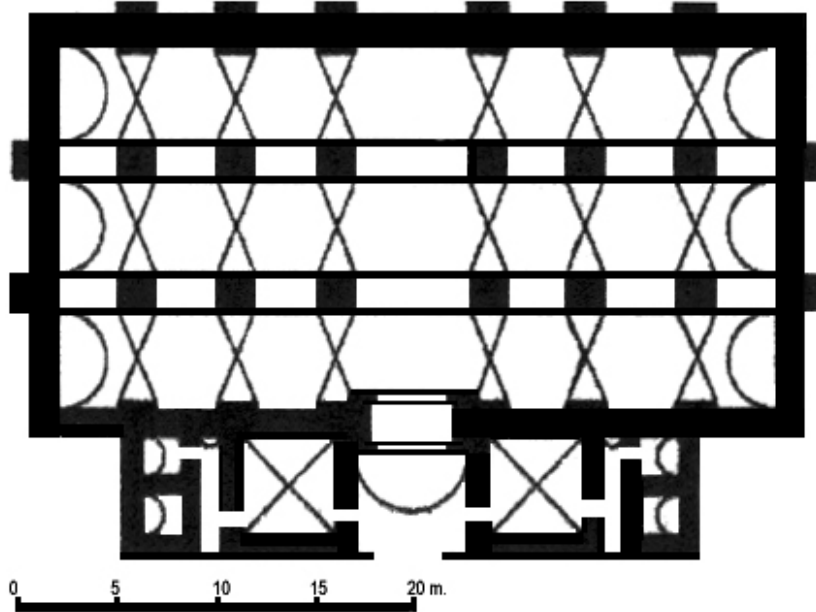
Şekil 9. Restorasyon Öncesi Kapıdan İç Mekanın Görünümü (Adana Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü'nden Alınmıştır).

Şekil 10. Restorasyon Öncesi Giriş Kapısı (Adana Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü'nden Alınmıştır).

Şekil 11. Restorasyon Öncesi Giriş Kapısının Kenar Tezyinatı (Adana Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü'nden Alınmıştır).

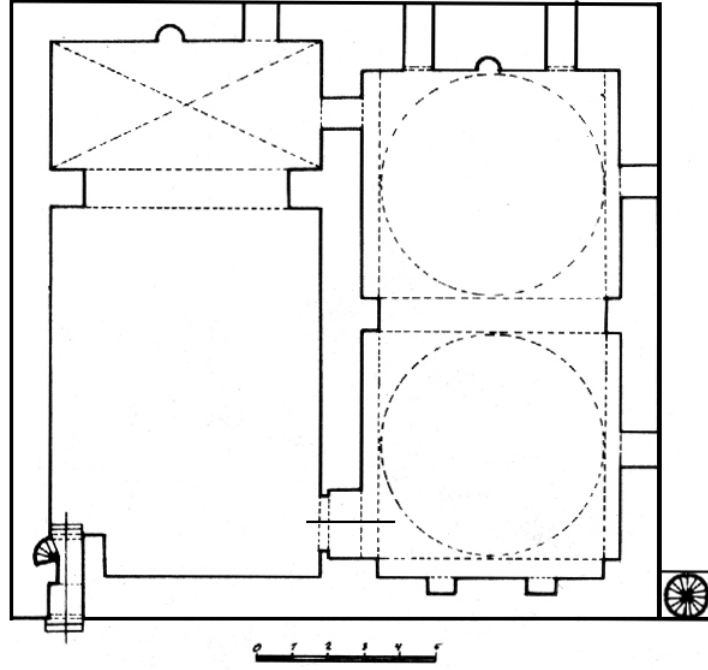

Şekil 12. Kurtkulağı Kervansarayı Planı (Erdmann, 1958).

Şekil 13. Kurtkulağı Camii Kitabesi.

Şekil 14. Kurtkulağı Camii Planı (Anonymus 1983).

Şekil 15. Kurtkulağı Cami'nin Doğu Cephesinden Üst Örtü Sistemi.

Şekil 16. Yapının Kuzeydoğu ve Kuzeybatıda Yer Alan Minareleri

Şekil 17. Yapının Kuzeydoğu Minaresi.

